

Zamonaviy ta'lim paradigmalari va ulardan foydalanishning samarali usullari

Quvondiqova Mohinur Ilhomiddin qizi

Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Zuxridinova Mubinabonu Jamoliddin qizi

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya Ushbu maqola globallashtirish muhitida ijtimoiy fan sohalari o'qituvchilari uchun zamonaviy ta'lim paradigmalarining 5 usulini tanishtirish va ta'lim jarayonida ulardan foydalanib, dars samaradorligini, o'quvchilarning bilim darajasi, shaxsiy fazilatlarini, tafakkurining rivojlanishiga erishishni ko'zda tutadi. Maqola orqali o'quvchining funksional savodxonligi, ta'lim muassasasiga ta'lim oluvchilarning maqbul xulq-atvorini shakllantirish, bolalarning erkinligi va ijodkorligini ta'minlash, Ta'lim oluvchi shaxslarning jismoniy, psixik kuchlarini rivojlantirishga oid tavsiyalar yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: an'anaviy (bilimga yo'naltirilgan) paradigma; fenomenologik (insonparvarlik) paradigmasi; ratsionalistik (bixevioristik, xulq-atvorga doir) paradigma; texnokratik paradigma; ezoterik paradigm, model, paradigmatic yondashuv, texnologiya.

Аннотация: Данная статья представляет собой введение 5 методов современных образовательных парадигм учителям обществознания в условиях глобализации и использования их в образовательном процессе для достижения эффективности урока, развития уровня знаний, личностных качеств, мышления учащихся. В статье освещаются вопросы функциональной грамотности обучающегося, формирования оптимального поведения обучающихся в образовательном учреждении, обеспечения свободы и творчества детей, развития физических, психических сил обучающихся.

Ключевые слова: традиционная (ориентированная на знания) парадигма; феноменологический парадигма, рационалистическая (бихевиористская, поведенческая) парадигма; технократическая парадигма; эзотерическая парадигма, модель, парадигматический подход, технология.

Abstract: This article provides for introducing 5 methods of modern educational paradigms for teachers of Social Science in the atmosphere of

globalization and using them in the educational process to achieve the effectiveness of the lesson, the level of knowledge of students, personal qualities, the development of thinking. The article will highlight recommendations on the functional literacy of the student, the formation of acceptable behavior of the educational institution, ensuring the freedom and creativity of children, the development of the physical, psychic powers of the educated persons.

Keywords: traditional (knowledge-oriented) paradigm; phenomenological paradigm, rationalist (behaviorist, behaviorist) paradigm; technocratic paradigm; esoteric paradigm, model, paradigmatic approach, technology.

KIRISH.

Zamonaviy pedagogikada ta'limning yagona nazariyasi yo'q. Biroqbir vaqtning o'zida turli xil paradigmalarning mavjudligita'lim va uning nazariyasining hozirgi holatini, ilmiy bilimlarni rivojlantirishning paradigmadan oldingi bosqichi sifatida baholashga imkon beradi, shu bilan birga ta'lim haqidagi poliparadigmalar bilimlarning xususiyatini saqlab qoladi. Paradigmatik yondashuv ta'lim tizimlarining asosiy modellari, ularning mohiyati va xususiyatlarini aniqlash va tavsiflashga imkon beradi.

Paradigma - (grekcha — “namuna, andoza”)¹ — ilmiy yutuqlar majmui. Paradigma u yoki bu davrda ilmiy hamjamiyat tomonidan tan olingan va yangi ilmiy tadqiqot uchun namuna asos bo'lib xizmat qilishi zarur. Mazkur tushuncha amerikalik tarixchi Tomas Kunning „Ilmiy inqiloblar strukturasi“ asari tufayli ilmiy muomalaga kiritilgan. „Paradigma ilmiy jamoatchilik birligini ta'minlaydi. Ilmiy namunani, universal qonunlarni konkret hodisalarga tadbiq etish asosida fan rivojlanadi”, - deydi Tomas Kun. Umuman olganda, paradigmani ilmiy tan olingan va qaysidir davrda ilmiy tadqiqot uchun yo'naltirilgan bir yoki bir nechta fundamental yig'indi sifatida ta'riflash mumkin. Shu boisdan ham ilmiy paradigma vositasida ilmiy muammolar o'rtaga tashlanadi va uni yechish modeli namoyon bo'ladi. Geosiyosiy paradigma esa tan olingan nazariyalar yordamida dunyoning geosiyosiy ko'rinishini ilmiy jihatdan aniqlash modeli hisoblanadi.

Falsafiy ensiklopedik lug'atda keltirilishicha ta'limda paradigma - bu tadqiqot topshiriqlariga yechim namunasi sifatida qabul qilingan nazariya (yoki muammolarni shakllantirish va hal qilish modeli).

¹www.wikipedia.uz saytidan olindi.

Paradigma-bu boshlang'ich kontseptual sxema, muammolarni shakllantirish va ularni hal qilish modeli, fanda ma'lum bir tarixiy davrda hukmronlik qiladigan tadqiqot usullari, bu dunyoni g'oyalar, qarashlar va tushunchalar asosida anglashdir. Fanda bu tushuncha G. Bergmantomonidan normativ metodologiyani tavsiflash uchun kiritilgan va T. Kun tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u ilmiy inqiloblar nazariyasini tavsiflovchi tushunchalar tizimini taklif qilgan. Ushbu tushunchalar tizimida eng muhim o'rin paradigмага tegishli, ya'ni. "...ma'lum vaqt davomida ilmiy jamoatchilikka muammolarni shakllantirish modeli va ularning yechimini taqdim qiladigan ilmiy yutuqlar sifatida qabul qilinadigan " nazariyaga (T. Kun,1975). Boshqacha qilib aytganda, paradigma - bu ma'lum bir usul, ilmiy jamoatchilik tomonidan o'rganilishi kerak bo'lgan voqelikning tegishlijihati haqidagitasavvurlarni qabul qiladigan ilmiy muammolar va ularni hal qilish usullari. T. Kunning fikricha, paradigmalarning o'zgarib turishi, bu - ilmiy inqilobdir. I. A. Lipskiy ham aynan shunga asoslanib, ilmiy-tadqiqot yoki ommaviy amaliyotda yuz beradigan barcha o'zgarishlar ham inqilobiy deb hisoblanishi uchun shunchalik radikallikda ro'y bermayotganligi tufayli paradigmani ilmiy bilimlarning boshqa toifalariga nisbatan eng yuqori ilmiy kategoriya sifatida ko'radi. Bundan kelib chiqadiki, boshqa umumiy ilmiy toifalar paradigmaning "bo'ysunuvchilari" desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Ta'limning yangi paradigmasining paydo bo'lishi faqat ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lmasdan, u butun madaniy rivojlanish jarayonida yuzaga kelgan. Uning shakllanishida insonparvarlik falsafasi va psixologiyasi asosiy o'rin egallaydi. Mazkur konsepsiyaning asosiy nuqtai nazari – har bir alohida inson hayotining o'ziga xosligi, har bir shaxs noyob, individual, shartsiz qadriyat ekanligini e'tirof etish. Insonparvar falsafa va psixologiya o'z-o'zini realizatsiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojini insonning yuksak ehtiyoji deya e'tirof etib, insonning o'z noyobligini asrash va rivojlantirish, insonning erkinlikka erishish mexanizmi sifatida individual shaxsiy tanlovni amalga oshirishni o'zida namoyon etish, qilingan tanlov uchun javobgarlikni bo'yniga olishda ularni amalga oshirishning muhim shartini ko'radi. Shuning uchun shaxsning rivojlanishi va insonning shakllanishi boshqalar bilan hamjihatlikda, ishonch, oshkoralik, sevgiga asoslangan insonparvar munosabatlarni o'rnatish jarayonida sodir bo'ladi.²

²B.X.Xodjayeov, Umumiy pedagogika, «Sano-standart» nashriyoti Toshkent – 2017; 65-66-betlar

Ta'limning keng tarqalgan paradigmalari quyidagilarni tashkil qiladi: an'anaviy (bilimga yo'naltirilgan) paradigma; fenomenologik (insonparvarlik) paradigma; ratsionalistik (bixevioristik, xulq-atvorga doir) paradigma; texnokratik paradigma; ezoterik paradigma.

Endi ushbu paradigmalarning mohiyatiga birma-bir to'xtalib o'tsak.

An'anaviy paradigma - bilimga yo'naltirilgan paradigm bo'lib, uning bosh maqsadi har qanday qiymatdagi bilim, bilim va yana bilimdir. Ushbu paradigm turida ta'lim muassasasining roli insoniyat sivilizatsiyasi madaniy merosining ko'proq mavjud unsurlari – individual, ijtimoiy tartibni saqlab qoluvchi, individual rivojlanishga imkon beradigan zaruriy, xilma-xil, muhim bilim, ko'nikma va malakalarga asoslanib bilim berish hisoblanadi. Shuning uchun bu o'quv nazariyasining o'quv dasturlari mazmuni tayanch va asosiy kompetensiyalar, bilim, ko'nikma va malakalarni egallash vaqtida sinovdan o'tuvchi, shaxsning funksional savodxonligi va ijtimoiyligini ta'minlashga asoslanadi.

Bixevioristik paradigma - ratsionalistik paradigm deb ham yuritiladi. Uning an'anaviy paradigmadan farqli jihati shundaki, unda diqqat markazida mazmun emas, o'quvchilarning turli xildagi bilimlarni o'zlashtirishining samarali yo'llarini izlashga e'tibor qaratiladi. Bixevioristik ta'lim paradigmasi ijtimoiy injeneriya bixevioristik konsepsiyasi asosiga qurilgan. Unda ta'lim muassasasi maqsadlari ta'lim oluvchilarda ijtimoiy me'yorlar, milliy madaniyat talablari va natijalariga muvofiq, moslashuvli «xulq-atvor majmui»ni shakllantirishga qaratadi. “Xulq-atvor” atamasi barcha turdagi insoniy xususiyatlar – uning fikrlashi, his-tuyg'usi va harakati ma'nosida keladi. Mazkur paradigma ta'lim muassasasiga ta'lim oluvchi o'quvchilarning xulq-atvorini maqbul ravishda shakllantirishni bilimlarni o'zlashtirish yo'li sifatida tan oladi, ya'ni har qanday ta'lim muassasasi – bu yashash muhitiga moslashtirishning ta'limiy mexanizmi demakdir. Bunday o'qitishning asosiy metodlariga o'rgatish, trening, test nazorati, individual o'qitish, korrektsiyalash kabilarni misol qilib keltirishimiz mumkin sanaladi.

Insonparvarlik (fenomenologik) paradigmasining asosida o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojiga ega bo'lgan, shaxs erkinligi va ma'naviyati sifatidagi rolini yaxshilashga urinuvchi o'quvchi turadi. Nazariyaning bu turi bolaning ichki dunyosini rivojlantirishga, shaxslararo muloqot, ijod kabilarni rivojlantirish, umuman olganda, shaxs o'sishi uchun yordamga yo'naltirilgan. Insonparvarlik paradigmasi vakillari yagona qarash bilan ajralib turmaydi. Uning zamirida

ta'limning xilma-xil modeli amalga oshadi. Bunda ta'lim muassasasining ustuvor vazifasi aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik jihatdan bolani rivojlantirish ekanligini e'tirof etib o'tish lozim. Insonparvarlik paradigmasi doirasida harakatlanuvchi har bir ta'lim tizimi ijodiy izlanishga asoslanadi hamda ta'lim va tarbiyaning sof mazmuni, metod va vositalaridan foydalanish nazariya mohiyatini yanada ochib beradi. Fenomenologik paradigm ham o'qituvchi, ham o'quvchilarning erkinligi va ijodkorligini talab etadi. Pedagogik faoliyatning insonparvarlik tamoyiliga asoslanuvchi paradigmasi quyidagi mezonlarga tayanadi:

- ta'limning ijtimoiylashuvi – o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan texnokratik yondashuvdan voz kechish, ular tomonidan nisbatan o'zlashtiriladigan bilimlar majmuasining pedagogik hamda psixologik xususiyat kasb etishini ta'minlash, o'qituvchilarda umuminsoniy, umummadaniy qadriyatlar mazmunida ilgari surilgan g'oyalarga asoslangan ijtimoiy tafakkurni shakllantirish;
- milliy hamda jahon madaniyati asoslari va ularning mohiyatidan xabardor bo'lish;
- ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda milliy istiqloq g'oyalariga asoslanish;
- shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish hamda mustaqil ta'lim olishga bo'lgan layoqatiga tayanish va uni takomillashtirish;
- o'qituvchilarning kasbiy jihatdan shakllantirish jarayonida o'qituvchi hamda talabalarning o'zaro hamkorlikda faoliyat olib borishlariga erishish;
- ta'lim (xususan, kasbiy ta'limi) jarayonida o'quv dasturlarining talabalar qobiliyati hamda qiziqishlariga ko'ra tanlab olinishi borasidagi imkoniyatning mavjudligi;
- pedagogik ta'limning fundamental xususiyat kasb etishi, ya'ni, talabalar tomonidan o'zgaruvchan sharoitlarda shaxs ijodiy rivoji asosini ta'minlovchi invariant bilimlarning o'zlashtirilishiga erishish; - mehnat bozori hamda ijtimoiy jarayonlarda yuzaga keluvchi hamda doimiy ravishda o'zgarib turuvchi ehtiyojlarga to'laqonli javob bera oladigan ta'limni shakllantirish shu asosda kasbiy moslashuvchan mutaxassislarni tarbiyalash;
- ta'limning uzluksizligi, ta'limning har bir jarayon bosqichining natijalanishini ta'minlovchi kasbiy ta'lim (kadrlar malakasini oshirish hamda ularni qayta tayyorlash) dasturlarining tizimining yaratish va rivojlantirish, muayyan dasturni ta'limning u yoki bu bosqichida o'qitilishi yoki o'qishni boshqa tipdagi o'quv muassasida davom ettira olish imkoniyatini bera olishi;

- ta'limning ekvivalentligi, ya'ni uning davlat ta'lim standarti, milliy madaniyati va mentalitet, shuningdek, xalqaro me'yorlarga muvofiq darajasi.³

Ilmiy-texnik, texnokratik paradigma. Uning asosiy maqsadi amaliy jihatdan rivojlanish uchun zaruriy bo'lgan aniq, ilmiy bilimlarni berish, olish va o'zlashtirishdan kelib chiqadi. Bu paradigmadagi inson o'zini o'zi fikriga ko'ra emas, balki, faqat aniq belgilangan etalon o'rtacha namuna, standartlashgan belgidagi bilish yoki xulq-atvor sohibi sifatidagina baholaydi. Ilmiy-texnik paradigma sharoitida o'quv-tarbiya jarayonining istalgan natijasi “ha – yo‘q”, “egallagan – egallamagan”, “biladi – bilmaydi”, “tarbiyali – tarbiyasiz” kabi qolipda baholanishi mumkin. Bu yerda tayyorgarlik, ma'lumotlilik, tarbiyalanganlik darajasi tekshirib aniqlanadigan qandaydir ideal qolip mavjud bo'ladi.

Ezoterik paradigma - bu bizning sayyoramizdagi eng qadimiy ta'limiy paradigmalardan biri bo'lib, bu so'zning yunonchadan tarjima qilganda “sirli”, “yashirin” ma'nolarini bildiradi. Uning mazmuni haqiqatga munosabat bilan ifoda qilinadi. Ushbu paradigma tarafdorlarining aytishlaricha, haqiqatni shunchaki bilish mumkin emas bo'lib, unga vijdon pokligi bilangina erisha olish mumkin. Ushbu pedagogik faoliyatning bosh maqsadi bilim oluvchining tabiiy kuch va imkoniyatlarini rivojlantirishda, yuqori darajadagi ongga ega bo'lishiga yordam qilishda namoyon bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchining muhim muhofaza qiluvchi vazifasi ta'lim oluvchilarning axloqiy, jismoniy, psixik tayyorgarligini amalga oshirish va mavjud kuchlarini rivojlantirishdir.

Paradigmatik yondashuvni I.S. Yakimanskaya (1979), V.V. Davydova (1986), V. Y. Pilippovskov (1992, 1993), V.G. Shukshunova (1994- 1995), I. A. Kolesnikova (1995), E. V. Bondarevskaya (1997), V.F. Pora, L. Romankova (1999), G. B. Kornetova (1999), V.V. Serikova(1999), A. Y. Savelyeva (2000), S. V. Kulnevich (2001) va boshqalarning ishlarida qo'llash ta'lim-tarbiyaviy tizimning asosiy modelini ochish va ularning mohiyati va xususiyatlari asosiylarini aniqlashga va ko'rsatishga imkon berdi.

Bugungi zamonaviy ta'limda ko'proq an'anaviy, bixevioristik, fenomenologik paradigmalardan foydalaniladi.

³B.X.Xodjayev, Umumiy pedagogika, «Sano-standart» nashriyoti Toshkent – 2017; 68-69-betlar

Paradigmatik yondashuvni o‘zida mujassam qiluvchi metodlar: breynstorming, breynrayting, kakografiya, dumaloq stol, diskussiya, sinkveyn, noan’naviy testlardan foydalanish...

Darslarga paradigmatik yondashuvni biz seminar-treninglar davomida davra suhbatlari (diskussiyalar) orqali davomida qo‘llashimiz mumkin. Bunda o‘quvchi-talabalarning unch alik darsga qatnashmaydigan, kamgap o‘quvchilarning fikrlarini ko‘proq eshitish, ularni ko‘proq gapirishga undash ularning nutqiy faoliyatlarini oshiradi. Bu shaxsga qaratilgan paradigm ta’limdagi shaxslarning ijtimoiylashuvini shakllantirishga qaratilgan usul hisoblanadi. Diskussiyada bir emas, balki bir nechta turli xil fikrlarning mavjudligi shuni ko‘rsatadiki, ular orasida haqiqatning to‘g‘rilari yoki to‘la to‘g‘ri bo‘lmaganlari mavjud. Ammo barcha hukmlarda har doim ko‘pmi ozmi haqiqat mavjud, bu albatta hisobga olinishi va qo‘llab-quvvatlanishi kerak. O‘qituvchi har qanday kelishmovchilikni kategorik shaklda ifoda etmasligi kerak, u seminarining barcha ishtirokchilari mustaqil ravishda tengdoshlarining nutqidagi noaniqliklarni, g‘alizliklarni topishi, o‘qituvchining yetakchi savollari yordamida mantiqiy qarama-qarshiliklarni yoki zaif asosli pozitsiyani topish uchun harakat qilishi kerak. Aynan o‘sha paytda diskussiyada har bir talaba o‘z fikrini yanada kuchliroq va yorqinroq himoya qiladi.

“Dumaloq stol” metodida bir yo‘nalish yoki fikrdagi talabalar bir stol atrofiga yig‘iladilar va muayyan mavzu asosida fikr-mulohaza almashadilar. Ushbu metodni maktablararo o‘tkazish va turli xil sohalar bilan integratsiyalash ham mumkin.

“Breynstorming” va “Breynrayting” usullarida ham o‘quvchilar o‘z fikrlarini bildirishda davom etadilar, ammo ushbu metodda fikrlarning to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligi unchalik e’tiborga olinmaydi, chunki bunda asosiy e’tibor barchaning mavzu doirasida o‘z fikriga ega ekanligidir.

Kakografiyada bolalarga xatolardan iborat matnlar beriladi. Ishtirokchilardan talab xatolarni toppish va tuzatishdir.

Noan’naviy testlar talabdan faqatgina savolga javob sifatida berilgan variantlardan birini tanlab qolmay, savol ustida bosh qotirish va fikrlashini talab qiladi.

NATIJALAR:

Paradigmatik yondashuv asosida darslarni o‘tish orqali ta’lim oluvchilarga:

- Ijtimoiylashuv;
- O‘z fikrini bayon eta olish;

- Puxta bilimlarga ega bo‘lish va ularni doimiy sinovlardan o‘tkazish;
- Ta’lim jarayonida faqatgina aqliy emas, axloqiy, psixologik aspektlarni ham shakllantirish;
- O‘z ustida ishlash va individual yonashuvga ega bo‘lish kabilarni olish imkoniyatlarini beradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish joizki, ta’limning yangi dasturlarini qo‘llashda paradigmalar va ulardan smarali foydalana olish bilim samaradorligini oshiradi va yangi zamonaviy texnologiyalarga tayangan holda foydali o‘quv dasturlarini ishlab chiqishga asos bo‘ladi.

References:

1. B.X.Xodjayev, Umumiy pedagogika, «Sano-standart» nashriyoti Toshkent – 2017; 68-69-betlar
2. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. - T.: TDPU, 2003;
3. Markova A.K. Moskva-1996, Xarakteristika psixologiya professionalizma znaniya;
4. Slastenin V.A., Podumova L.S. Pedagogika - innovatsionnaya deyatelnost. M.: Magistr, 1997;
5. Muslimov N.A. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish, Monografiya, -T.: Fan, 2004;
6. Бегматова. МаънавиятфалсафасиёхудИсломКаримовасарларидаянгифалсафийтизимнинг яратилиши. – Т.: Шарқ, 2000.

Web-sites:

1. www.cyberlenika.ru
2. www.interbiz.com
3. www.phsreda.com
4. www.wikipedia.uz
5. www.wsjournal.com

Journals:

1. Journal of new century innovations
2. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences

